

Evropská etnologie v Etnologickém ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i.

Jiří Woitsch

Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále EÚ) je v současnosti jediné pracoviště Akademie věd ČR, které systematicky rozvíjí etnologický a oborově blízký výzkum, věnuje se péči o jedinečné sbírkové fondy, provozuje několik oborových knihoven, zabývá se popularizací etnologického poznání ve společnosti atd. EÚ se tak důstojně řadí k několika dalším, převážně univerzitním, etnologickým pracovištím u nás a patří do pestré a stále sílící rodiny univerzitních i neuniverzitních výzkumných a výukových institucí, které se k (evropské) etnologii v současnosti hlásí v Evropě i mimo ní. EÚ navazuje na více jak stoletou tradici etnografického (národopisného, etnologického, folkloristického) výzkumu v českých zemích, která byla ve svých počátcích spjata hlavně s národně-buditelskými cíli a fascinací „nezkaženou“ venkovskou lidovou kulturou. Již od 90. let 19. století však můžeme mluvit o výrazné profesionalizaci oboru a překonání původních etno-nacionálních paradigmat, což se zprvu projevovalo hlavně v silně internacionalizovaném bádání folkloristickém, později — a zejména v díle výrazných osobností EÚ hlásících se k pojetí evropské etnologie Sigurda Erixona a dalším srovnávacím přístupům — též v rámci studia etnologického. Nicméně byly to právě instituce folkloristické resp. přesněji etnomuzikologické, které můžeme považovat za předchůdce dnešního EÚ, který mj. jiné stále spravuje podstatnou část jejich archivních fondů.

Počátky EÚ tak můžeme spojovat se sběratelským podnikem *Lidová píseň v Rakousku* (od r. 1905) a se Státním ústavem pro lidovou píseň (od r. 1919), v jehož čele stál Jiří Polívka. Na půdě nově zřízené Československé akademie věd (ČSAV) se dějiny ústavu nicméně za výrazně změněných společensko-politických okolností rozvíjely až od roku 1953, kdy se z někdejšího Státního ústavu pro lidovou píseň stal Kabinet pro lidovou píseň a dále vznikl Kabinet pro národopis. Usnesením prezidia ČSAV došlo s účinností od 1. ledna 1954 sloučením obou kabinetů ke vzniku Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd (ÚEF ČSAV). Etnologie, v dobové terminologii etnografie a folkloristika, tak byla de facto uznána za plnohodnotný vědecký obor hodný též státní podpory a proces její institucionalizace a profesionalizace v českých zemích tak byl završen. V univerzitním prostředí k němu v Bratislavě, Praze a Brně došlo již o něco dříve.

Od 1. 10. 1999 se pracoviště nazývá Etnologický ústav Akademie věd České republiky, sloučením s někdejšími Ústavem pro hudební vědu vzniklo od roku 2003 při EÚ

oddělení, později Kabinet hudební historie. Od 1. 1. 2007 je EÚ veřejnou výzkumnou institucí, což mu zaručuje výraznou nezávislost finanční i z hlediska vlastní samosprávy. Od počátku fungování v rámci ČSAV měl ústav kromě pražského ústředí i značně autonomní pracoviště v Brně. V čele ÚEF ČSAV, resp. EÚ postupně stáli Josef Stanislav, Jiří Horák, Jaromír Jech, Antonín Robek, Stanislav Brouček, Lubomír Tyllner, Zdeněk Uherek a od 1. 7. 2017 je vedením ústavu pověřena Daniela Stavělová. S dějinami EÚ a jeho bezprostředních předchůdců je ve 20. století spjata celá řada vynikajících vědeckých osobností, kromě uvedených ředitelů mj. muzikologové a folkloristé Zdeněk Nejedlý, Otakar Zich, Bedřich Václavek, Vladimír Karbusický, Karel Vetterl, Dagmar Klímová, Oldřich Sirovátko, Karel Fojtík, etnologové Jaroslav Kramařík, Olga Skalníková, Ladislav Holý, Vladimír Scheufler, Josef Vařeka, Lydia Petráňová, Jaroslav Štika, Vilém Pražák a řada dalších.

Badatelská činnost EÚ v minulosti zahrnovala několik hlavních tematických celků, které se v jednotlivých obdobích — nikoliv bez závislosti na panujících společenských a politických podmínkách — v různé intenzitě rozvíjely. Po začlenění do struktury ČSAV se ústav stal ústředním koordinačním a metodickým pracovištěm, které bylo v rámci české části ČSSR zodpovědné za realizaci státních výzkumných plánů i vydávání ústředních časopisů *Československá ethnografie* a *Český lid*. ÚEF tak zpravidla stál na počátku a v čele výrazných dobových tematických a teoreticko-metodologických — ne vždy pozitivních — změn v rámci celého oboru a řídil i práci na velkých syntetických výzkumech a publikacích. Jádrem prováděných výzkumů nicméně bylo po celou 2. polovinu 20. století historicko-komparativně orientované studium tzv. tradiční hmotné, duchovní a sociální kultury vesnice ve střední Evropě (lidová architektura a interiér, zemědělství, řemesla, strava, oděv, zvyky a obyčeje, lidové umění, rodinný a společenský život atd.), studium tzv. současné (družstevní, socialistické) vesnice, výzkum dělnictva a průmyslových měst (Praha, Brno) a industrializovaných aglomerací (např. Kladensko, severočeský hnědohorný revír), studium tzv. etnických procesů na území Čech, Moravy a Slezska (problematika novoosídleneckého pohraničí po roce 1945, výzkumy jinoetnických skupin žijících na našem území). Zejména do 70. let 20. století se v rámci ústavu rozvíjela intenzivně i bádání folkloristická (sběr materiálů, katalogizační a klasifikační práce jednotlivých žánrů slovesného, hudebního a tanečního folkloru). Ostatní badatelské specializace byly pěstovány méně systematicky, nicméně i tak dosáhly řady pozoruhodných výsledků (studium zahraničních Čechů v Rumunsku, Bulharsku a Jugoslávii). Pozornost byla taktéž věnována teoretickým otázkám oboru, ve 2. polovině 20. století především teorii lidové kultury a pojetí tradice, teorii folkloru, tzv. teorii etnicity, historiografii a metodologii (zejm. metodě historicko-srovnávací a metodám terénního výzkumu).

Z hlediska chronologického vývoje výzkumných preferencí EÚ nutno podtrhnout, že v 50. letech, v marxisticko-stalinistickém rétorickém hávu, se pod vedením ÚEF začaly skutečně masově rozvíjet výzkumy kultury horníků a průmyslového dělnictva (výraznou stopu v dějinách oboru zde zanechala zejm. Olga Skalníková), tzv. novoosídleneckého pohraničí a družstevní vesnice. Nutno zdůraznit, že mnohé z nich přinesly velmi cenná empirická data a obor metodologicky (byť vlastně nechtěně) posouvaly od evolucionisticky zaměřeného „sběratelství“ ke studiu „současnosti“. V 60. letech se ideologicky protěžovanou specializací na půdě EÚ stala dočasně

tzv. cizokrajná etnografie zaměřená především na oblast Afriky a střední Ameriky. Z hlediska dějin oboru i samotného EÚ, resp. ÚEF se však jako mnohem významnější jeví zapojení řady jeho pracovníků do mezinárodních, ve své době metodologicky naprosto špičkových vědeckých projektů, z nichž některé byly přímo ovlivněny nově se etabloující evropskou etnologií. V nepřetržité kontinuitě mezinárodní spolupráce se tak silně rozvíjela folkloristika (Jaromír Jech, Dagmar Klímová) a nově především etnokartografie a srovnávací studium hmotné kultury (Vladimír Scheufler, Jaroslav Kramařík, Josef Vařeka). Přímými osobními kontakty se Sigurdem Erixonem a členstvím v redakční radě nově založeného časopisu *Ethnologia Europaea* se dokonce ÚEF v osobě Jaroslava Kramaříka stal jedním ze širší skupiny „otců zakladatelů“ nového pojetí evropské etnologie, které překračovalo posavadní uzavřenost oboru do národních etnologických škol a zároveň nabízelu alternativu k přístupům anglo-americké sociální antropologie, k evropskému terénu nekomplementární. V 70. a 80. letech 20. století se ústav pod vedením kontroverzní osobnosti Antonína Robka (zároveň vedoucího etnologického pracoviště na FF UK v Praze) orientoval v menší míře na rozvíjení některých „tradičních“ témat (např. kvalitní výzkum lidové architektury), pokračovalo studium dělnictva a tzv. socialistické vesnice a nově bylo masivně podporováno studium migrační, etnické a identitární problematiky (Češi v cizině, Vietnamci, Řekové, Cikáni/Romové) teoreticky zarámované především dílem Juliana V. Bromleje. Vážným problémem ÚEF se však v této době stala marginalizace folkloristiky, přerušování práce na velkých srovnávacích projektech a mezinárodních kontaktů na poli evropské etnologie a celkové teoreticko-metodologické zaostávání.

Po řadě transformačních kroků, spojených mj. s radikálním personálním zestřiháním pracoviště, se podoba EÚ nově zformovala v 90. letech 20. století, přičemž základní kontury tematického i teoreticko-metodologického zaměření jednotlivých oddělení a pracovišť EÚ se od polistopadové transformace příliš nezměnily. Stále výraznější je však propojení všech částí EÚ s aktuálním vývojem evropské etnologie či jiných oborových paradigmat. Nejvýraznější organizační a badatelské úspěchy EÚ na poli etnologie v polistopadové éře představuje zejména vydání třísvazkové *Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, syntetické práce *Velké dějiny zemí Koruny české – Lidová kultura*, několika svazků *Etnografického atlasu* či fundamentálních komentovaných edic vzpomínkových vyprávění obyvatel Brna či hudebně folklorního materiálu. Zapomínat nelze ani na organizačně a finančně nákladnou „službu“ celé etnologické a oborově příbuzné obci střední Evropy, tedy vydávání časopisů *Český lid* a od roku 2009 i *Historická demografie*. Drtivá většina pracovníků EÚ se podílí i na popularizaci vědeckého poznání (četné veřejné přednášky a vystoupení v médiích) a díky systematické přednáškové činnosti na vysokých školách i na vzdělávání dalších generací etnologů. EÚ se v současné době podílí na realizaci hned dvou doktorských studijních programů etnologie, a to s Ústavem etnologie FF UK v Praze a Katedrou antropologie FF ZČU v Plzni. Ústav byl a je pořadatelem řady konferencí a workshopů, poskytuje informační služby, metodologickou pomoc při výzkumech apod.

Z hlediska organizační struktury a konkrétního badatelského zaměření je EÚ v současnosti, kromě zmíněného Kabinetu hudební historie (který však svou orientací stojí mimo etnologickou výzkumnou linii ústavu), tvořen třemi vědeckými odděleními a Střediskem vědeckých informací v Praze a Pracovištěm Brno. Evrop-

ská etnologie je nejsilněji, nejsystematičtěji a s mezinárodními úspěchy pěstována v rámci Oddělení historické etnologie, Oddělení etnomuzikologie a na brněnském pracovišti EÚ.

Oddělení historické etnologie (vedoucí Jiří Woitsch) výrazně staví právě na přístupech současné evropské etnologie a příbuzných disciplín a při komparativních výzkumech střeoevropské tradiční kultury v období 16. až 21. století klade důraz na aplikaci srovnávací a etnokartografické metody. Vedoucí oddělení Jiří Woitsch je od roku 2015 dokonce předsedou pracovní skupiny *Space-lore and Place-lore* při SIEF, tedy při oborové organizaci, která v globálním měřítku nejvýrazněji reprezentuje právě erixonovské (resp. post-erixonovské) pojetí evropské etnologie obohacované o podněty současných tzv. *heritage studies*. V oddělení se rozvíjí výzkum na poli agrární etnografie a ekologické antropologie vč. výzkumu vztahu předindustriální společnosti k životnímu prostředí, studium střeoevropského tradičního stavitelství či dokumentace a analýza lidového výtvarného umění; v rámci tzv. duchovní kultury se pracovníci oddělení specializují na výzkum a analýzu problematiky lidové víry a zbožnosti od raného novověku do současnosti. Po roce 2000 a stále intenzivněji probíhá v oddělení i studium dějin etnologie v českých zemích v širokých společensko-kulturních kontextech.

Oddělení etnomuzikologie (vedoucí Daniela Stavělová) se rovnoměrně soustřeďuje na historické studium a analýzu záznamů lidové hudby a tance, zabývá se jejich kontextualizací a edicí pramenů. Oddělení se rovněž zabývá sledováním současného hudebně tanečního prostředí města i vesnice a v rámci kvalitativního výzkumu zkoumá význam projevů nehmotného kulturního dědictví i novodobých slavností v dnešní společnosti a to za výrazné aplikace přístupů typických pro soudobou evropskou etnologii i kulturní antropologii mj. v návaznosti na angažmá pracovníků oddělení v *ICTM Study Group on Ethnochoreology*. Interdisciplinárním výzkumným rozkročením se velmi perspektivním jeví i nově započatý výzkum folklorního hnutí ve 2. polovině 20. století, který zapadá do soudobých evropských badatelských trendů.

Pracoviště Brno (vedoucí Jana Pospíšilová) se věnuje bádání v oblasti lidové kultury duchovní a sociální, teritoriálně se soustřeďuje na území Moravy a Slezska (vč. významné pozornosti věnované urbánnímu prostředí) a přilehlé oblasti střední a východní Evropy a Balkánu. Výrazná je zde specializace na hudební, slovesný a dětský folklor, folklorní hnutí a folklorismus, obřady a obřadní písně, obyčejové tradice, spolkový život i dějiny oboru. Pracoviště disponuje vlastní knihovnou a rozsáhlými dokumentačními sbírkami a tak vykazuje nejen rozsáhlou výzkumnou činnost, ale i dokumentační a katalogizační aktivity. Pozornost pracoviště se v poslední době se soustřeďí na národnostně, jazykově, konfesně a zájmově definované skupiny, zvláště na německou menšinu v Brně a na obyvatele brněnského německého jazykového ostrova, na další brněnské etnické menšiny a jejich aktivity, na česky hovořící obyvatelstvo v jihovýchodní Evropě (zejména v oblasti Banátu). Zejm. některé výzkumy paměťové a narativní kultury obyvatel Brna vykazují bezprostřední ovlivnění současnými trendy v německé evropské etnologii, podstatné a aktuální jsou i výzkumy migrační/uprchlické problematiky.

Oddělení etnických studií (vedoucí Luděk Brož) se v poslední době striktně hlásí k teoreticko-metodologickým přístupům sociální antropologie, nicméně některé dů-

ležité výzkumy a publikace zaměřené na problematiku proměn skupinové identity, migrace, menšin, české enklávy v zahraničí či teoretické problémy etnicity můžeme též zahrnout do pestré škály přístupů směřujících spíše do sféry evropské etnologie.

Specifickým rysem fungování Etnologického ústavu je péče o rozsáhlé dokumentační fondy, která je hlavní náplní práce *Střediska vědeckých informací* (vedoucí Ludmila Kopalová). Knihovna pražské součásti EÚ obsahuje přes 30 tisíc svazků odborné etnologické literatury a časopisů, dokumentační sbírky jsou v rozsahu téměř 500 běžných metrů (pozůstalosti, zprávy a dokumentace z terénních výzkumů EÚ a jeho předchůdců), klíčová část archivních fondů je součástí celostátně evidovaného Národního archivního dědictví. Fotodokumentace tvoří 8 dílčích fondů s přibližně 160 tisíci inventárních jednotek (snímky z terénu a muzejních kolekcí). Samostatně spravované fondy brněnského pracoviště obsahují přes 17 tisíc svazků literatury, 73 tisíc písňových zápisů, 4,5 tisíce textů lidového vyprávění, 30 tisíc inventárních jednotek fotografické sbírky apod.

LITERATURA

- Tyllner, L., M. Suchomelová, V. Thořová (eds.) 2005. *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Uherek, Z., J. Pospíšilová (eds.) 2015. *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1915–2015)*. Praha/Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Woitsch, J., A. Jůnová-Macková (eds.) 2016. *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

